

Обрен Благојевић

НЕКИ МОМЕНТИ ИЗ РАДА ИЗВРШНОГ ОДБОРА ЗАВНО ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ

I

Као што је познато, Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Црне Горе и Боке изабрано је на великој скупштини делегата црногорског народа, одржаној у Колашину, 15. и 16. новембра 1943. године. Војни и политички услови за одржавање ове скупштине били су изванредно повољни. Крајем љета и током јесени те године највећи дио територије Црне Горе био је поново ослобођен. У рукама окупатора у ствари се налазило још само црногорско приморје и градови Никшић, Даниловград, Подгорица и Цетиње. Сву осталу територију, укључив Беране, Андријевицу, Шавник и Колашин, држале су јединице нашег Другог ударног корпуса, чији се штаб налазио у Колашину. На читавој тој територији несметано је функционисала народна власт, у облику сеоских, општинских и среских народноослободилачких одбора.

По првобитној директиви Покрајинског комитета Партије било је предвиђено да се за Скупштину из сваког од тадашњих једанаест срезова изабере по педесет делегата, тако да би се она састојала од једног импозантног броја од око пет стотина представника. Тај број је врло приближно и остварен, јер је на Скупштини узело учешћа укупно 538 делегата, и то из свих слојева: сељака, радника и интелектуалаца; политичких активиста и војних руководиоца; старијих људи, жена и омладине. Истина, срезови су на Скупштину послали врло неједнак број представника, што је скоро искључиво зависило од војне и политичке ситуације на дотичном подручју. Приближно тражени број делегата послали су срезови: андријевички (57), даниловградски (56), колашински (42), цетињски (42), па и берански (37). Знатно мање, међутим, било је представника из приморских срезова: барског (7), которског и херцеговског (укупно 9), који су у то вријеме били потпуно у власти окупатора. Знатно, пак, више од првобитно предвиђеног броја делегата послали су срезови: шавнички (106), никшићки (95) и подгорички (86), за шта су одговарајућа

партијска руководства накнадно тражила и добила сагласност Покрајинског комитета. У срезу шавничком, на примјер, на састанку среског комитета, на коме се расправљало о људима који долазе у обзир за делегате на Скупштини и о распореду броја од педесет њих, колико их је тражено, на поједина племена у саставу среза, једногласно је констатовано да је укупан број премали да би могли доћи у обзир бар најугледнији људи из разних крајева овог пространог среза. Зато је одлучено да се бира двапут већи број а да одобрење за то издејствује накнадно тадашњи секретар комитета Војо Ђерковић, како је и било.

Није предмет овог кратког саопштења сам рад оснивачке скупштине за избор ЗАВНО Црне Горе и Боке (која се — узгред да кажемо — тада звала Велика скупштина антифашистичког вијећа, или, још чешће, Велика скупштина родољуба црногорског народа, а и друкчије), а још мање је његов предмет детаљније излагање услова под којима је она одржана, што, међутим, несумњиво стоји као задатак у првом реду пред онима који су као њени учесници у стању да за нашу новију историју сачувају што више мемоарске грађе из тога времена. Ради стицања извјесне опште слике од стране наших млађих генерација, овдје можда треба рећи бар то да је мали Колашин тих дана представљао као неку кошницу, крцату војске и народа, војске већ формиране или која се управо тих дана формирала у нове батаљоне и бригаде, и народа који се из свих, ослобођених и неослобођених крајева Црне Горе пробијао на ову скупштину. У граду је све врвјело, одржавани су многи састанци, вршена консултовања среских партијских руководства са Покрајинским комитетом о избору вијећника и чланова АВНОЈ-а, о формирању Шесте црногорске ударне бригаде, о предстојећим конгресима Народног фронта, Антифашистичког фронта жена, Црногорске народне омладине итд. Сама скупштина, одржана у колашинској гимназији, и све што је било у вези са њеном припремом, почев од прихвата, смјештаја и исхране делегата, па преко тока цјелокупног њеног рада, све до њених закључака и прогласа, била је организована заиста примјерно. Највећу заслугу за то имао је покојни Иван Милутиновић.

На скупштини је изабрано Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Црне Горе и Боке, у које је ушло по десет представника из сваког среза, осим из срезова никшићког и подгоричког, који су, као већи, дали по 14 представника. Тако је ЗАВНО укупно бројио 118 вијећника. Непосредно на скупштини изабран је и Извршни одбор ЗАВНО, који се састојао од предсједника (др Нико Миљанић), три потпредсједника (први — Божо Љумовић, други — Јован Ћетковић и трећи — Петар Томановић) и седам чланова. Извршни одбор представљао је у првом реду политичко тијело, које је покојни Иван и назвао „првом народном владом Црне Горе“, чиме се објашњава и његова структур-

тура, али је он, истовремено, био замишљен и као радни орган, који ће руководити свим гранама дјелатности, стојећим пред органима народне власти у земљаском оквиру и на тадашњем степену њеног развитака. Зато су, већ самим избором, за поједине чланове Извршног одбора биле одређене и групе послова, ресори којима су они имали руководити. Тих ресора, под скромним (па помало и бирократским) називом одсјека, било је седам, и то: управни (Божо Љумовић, а при самом крају Вељко Зековић), привредно-финансијски (др Обрен Благојевић), просвјетни (Радован Лалић), пропагандни (Нико Павић), социјални (Михаило Грбић), здравствени (др Мито Савићевић) и вјерски (прото Јово Радовић).

Извршни одбор, у истом саставу, постојао је све до 15. јула 1944. године, тј. до одлуке о прерастању ЗАВНО у Црногорску антифашистичку скупштину народног ослобођења. У том осмомјесечном периоду он је развио веома живу и плодну политичку и организациону активност, која такође заслужује посебну пажњу политичке историје Црне Горе.¹ У овом кратком осврту ја ћу се дотаћи само извјесних момената, више у форми сјећања на оно што је остало ван или, ако хоћете, стајало иза сачуване писане документације, и без претензије да ти моменти буду истовремено и најважнији.

II

Прије свега, неколико ријечи о методу рада Извршног одбора. Како излази из сачуване књиге записника — а она је, несумњиво, и вјерна и потпуна — он је у току од осам мјесеци свог дјеловања одржао седамнаест сејдница, што значи да су оне одржаване у пресеку петнаестодневно. Највише их је одржано у самом Колашину (I—IV и VII—XIV), двије у селу Гостиљу, у Бјелопавлићима (V и VI), а три посљедње у Доњој Морачи, код манастира. Пошто је предсједник, др Миљанић, ријетко кад присуствовао сједницама, јер је скоро стално боравио на терену, углавном у Бањанима, гдје је неуморно обављао своју хируршку праксу, сејдницама одбора, па и његовим радом уопште, руководио је први потпредсједник, Божо Љумовић, у сталном контакту са секретаром Покрајинског комитета, Блажом Јовановићем. Након утврђивања дневног реда, о свакој тачки би се развила дискусија, често и са различним, па и опречним мишљењима, али би се, на крају, закључак увијек доносио једногласно. Уосталом, од десет чланова одбора, заједно са предсједништвом, шесторица су већ од почетка били, а још двојица (Јован Ђетковић и Петар Томановић) убрзо постали, чланови Партије, тако да су ван ње-

¹ Веома добру документациону базу за таква истраживања свакако представља збирка докумената коју је, под насловом „ЗАВНО Црне Горе и Боке“, одабрао и уредио Зоран Лакић, а издао Историјски институт у Титограду, 1963. године.

ног чланства до краја остали само предсједник Миљанић и прото Јово Радовић.

На сједницама, пак, којима је присуствовао односно руководио, др Миљанић је постављао и крупније, по правилу политичке и хуманитарне, али скоро редовно „непланиране“ проблеме. Такви су, примјера ради, били: проблем укидања пријеких и увођење редовних војних судова, проблем односа према људима из локалних руководстава бивших политичких странака који се нијесу били тешко огријешили о народноослободилачку борбу проблем привлачења на слободну територију оних који су били одбјегли у окупаторске градске блокове, проблем сарадње између штабова односно команди оперативних јединица и народноослободилачких одбора, у циљу да се грешке на терену сведу на минимум, проблем оснивања црногорског Друштва црвеног крста и његовог права да се обраћа за помоћ непосредно Међународном црвеном крсту, проблем издавања специјалних перпера, као привременог народноослободилачког новца на територији Црне Горе, проблем сједишта самог Извршног одбора итд. Неке од ових проблема др Миљанић је постављао већ и у својим ранијим разговорима са Иваном Милутиновићем, још прије свог избора на ову дужност и чак од њиховог рјешавања чинио зависним и свој пристанак на избор, а и касније их је стално покретао, не само на сједницама Извршног одбора и у разговорима са појединим његовим члановима већ и у разговорима са Пеком и Блажом, у депешама које је преко штаба корпуса слао Националном комитету и појединим његовим повјереницима, Титу лично итд. Др Миљанић био је заиста један од најупорнијих људи које сам у животу сретао! Зато је и разумљиво што је осма сједница Извршног одбора, из краја фебруара 1944. године, на којој је он поставио за рјешавање већину наведених и низ других питања, трајала читавих пет дана и била најнапорнија од свих. Сачувани записник са те сједнице, чак и кад се узме у обзир његова допуна, извршена на захтјев дра Ника, у ствари је само веома блиједна контура онога што се стварно збивало тих дана, на самим сједницама и, још више, у међувремену.

Тим поводом, па иако се овдје ради о једном краћем осврту, не смијем себи дозволити, а да и посебно не истакнем свијетли лик дра Ника Миљанића, и то не само као политичког човјека који је био на челу црногорске народне скупштине и црногорске народне владе у доба веома тешких искушења која су рат и револуција собом доносили — то је, уосталом, била само заслужено признање ваљаности његове комплексне личности. А у тој личности, рекао бих, као основни елементи били су уткани: његов велики хуманизам, несаломљивост његовог чврстог карактера, његова оданост и вјерност црногорском народу из кога је поникао, његов дубоко демократски дух, његово ријетко темељно интелектуалско образовање и широка лична култура, његова права

експертска хируршка рука. Једном ријечју, ако ико, и Нико Миљанић био је комплетан човјек. Па, ако су у оштрини борбе против непријатеља његови приједлози понекад били, а у ствари чешће само изгледали, и као нереални, то би се код њега као великог хуманисте и ваљаног сина свога народа морало разумјети.

На сједницама се редовно рјешавало и о томе који ће од чланова Извршног одбора ићи на терен, у који крај и по којим задацима. Овај рад „на терену“ било је нешто што се само по себи подразумијевало, увијек кад посебна потреба није захтијевала присуство некога од нас у сједишту одбора. При том се увијек пазило на то да чланови одбора у разним приликама обилазе и упознавају разна подручја Црне Горе. Ипак се и на терену нијесу бавили сви подједнако дуго: осим дра Ника, и из сличних разлога, на терену се највише задржавао др Мито Савићевић, бавећи се углавном профилактично-хигијенским и санитетско-организационим проблемима. У сједишту, пак, одбора, било оно Колашин, Гостиље, Липово или манастир Морача, скоро увијек је остајао Божо Љумовић, а од осталих, због слабог здравља, најчешће Михаило Грбић, који је водио и записник сједница. Ми остали били смо у наизмјеничном, али скоро сталном обиласку Васојевића, Пипера, Куча, Бјелопавлића, Дурмитора, Катунске и Љешанске нахије и свих других, бар привремено слободних крајева.

III

Међу многорбојним „теренским“ пословима посебну пажњу изискивали су већи политички зборови и организационо-политички рад са среским и општинским народноослободилачким одборима.

Разумљиво је што се након подуже окупаторско-четничке владавине током 1942. и 1943. године и свакојаког клеветања Партије и партизана, али и након наших грешака из ранијег периода, осјетила потреба да се широким масама народа објасни ли нија народноослободилачког покрета и што већи број људи, нарочито омладине, активно ангажује, мобилизацијом у војску или на разне дужности у позадини, Тај задатак био је нарочито актуелан у јесен 1943. године, кад су и одржани велики политички зборови, посебно у Васојевићима, у Беранама и Андријевици, али и у низу других мјеста: Шавнику, Боану, Жабљаку, Биочу, Жупи Никшићкој. Слично је било и с прољећа 1944. године, након ослобођења већих дјелова Катунске, Ријечке и Љешанске нахије, кад су одржани политички зборови на Чеву, у Ораху, у Цуцама, у Голији и у другим мјестима. Главни мајстор масовног збора, не само по својој народској ријечи већ и по самој својој стаситој физичкој појави, неоспорно је био Јован Ђетковић.

Организационо-политички рад са народноослободилачким одборима био је тако рећи основни задатак и стална преокупација Извршног одбора. На највећем броју пленума среских и општинских народноослободилачких одбора присуствовао је било неки од чланова самог Извршног одбора ЗАВНО било неки од других вијећника. Они су тамо доприносили нарочито организационом учвршћивању, радној дисциплини и извршавању најактуелнијих конкретних задатака дотичног одбора. Осим тога, читав низ општинских народноослободилачких одбора, као и подгорички и андријевички срески народноослободилачки одбори, били су оформљени као демократским путем одоздо бирани органи власти управо на иницијативу и уз непосредну организациону помоћ Извршног одбора.

IV

Кад је ријеч о директно политичкој активности Извршног одбора, никако не бих смио ћутке пријећи преко два, колико за оно вријеме значајна толико и занимљива конкретна аспекта тога рада. Један се односи на конференцију свештеника, а други на конференције интелектуалаца из Васојевића. Несумњиво је да обје те појаве заслужују и посебна проучавања, а ја ћу овдје на њих само подсјетити.

У циљу сузбијања непријатељске пропаганде, која је — као што је познато — на сектору става према вјери и цркви била изузетно интензивна, а такође у циљу да се у народноослободилачкој борби ангажује што већи број свештених лица, Извршни одбор се већ одмах по свом избору позабавио идејом о сазивању једне конференције свештеника из читаве Црне Горе и Боке. Колики се значај придавао тој замисли види се из чињенице да је о њој расправљано на читавом низу сједница Извршног одбора (II, III, V, VI, VII). Већ на другој сједници, одржаној од 24. новембра, ријешено је да се конференција одржи у Колашину 15. децембра и да се свештеницима упути позивно писмо, које су касније сачинили прото Јагош Симоновић, прото Јово Радовић и Јован Ђетковић. То писмо, које је потписао читав Извршни одбор, а које је и сачувано у његовој архиви, одисало је борбеном традицијом православног свештенства читавим током црногорске народне историје и, свакако, углавном из пера Јована Ђетковића, указивало на читав низ примјера хероја, командира и војвода из редова свештеника, почев од архимандрита Арсенија Гаговића, па преко попа Луке Јововића и командира попа Ђока Пејовића, све до војводе попа Илије Пламенца и митрополита Митрофана. Позив је у почетку упућиван одређеним свештеницима односно теолозима, богословима и монасима, али пошто је тај начин води штетном сужавању конференције, касније је среским народноослободилачким одборима разаслат извјестан број бланко по-

жива, с тим да их они попуне и на конференцију позову све оне који се нијесу били директно ангажовали против народноослободилачког покрета. На трећој сједници Извршног одбора ријешено је да се на конференцији поднесу два реферата: један политички, који би поднио прото Јагош Симоновић, и други о улози цркве и свештенства у прошлости и садашњости, који би поднио прото Јово Радовић.

Међутим, усљед догађаја у вези са Шестом непријатељском офанзивом, губитка Пљеваља и сеобе Извршног одбора из Колашина у Бјелопавлиће, морала је бити одложена и конференција свештеника, а промијењено је и мјесто њеног сазива, па је одржана тек касније у Жупи Никшићкој. Иако су све наведене околности несумњиво умањиле успјех конференције, ипак је она окупила за оне прилике не баш незнатан број свештених лица, која су својом посланицом позвала народ и свештенство да листом учествује у народноослободилачкој борби. У посланици је осуђен и рад избјегличке владе и тадашњег митрополита црногорско-приморског Јоаникија. На тој конференцији формиран је Иницијативни одбор за сазив скупштине свих свештеника, мирског и монашког реда, из Црне Горе и Боке.

Посебну пажњу поклањао је Извршни одбор мобилизацији интелектуалаца из Васојевића и њиховом ангажовању око народноослободилачког покрета. Ово, с једне стране, зато што је у Васојевићима интелектуалаца било сразмјерно далеко више него у осталим крајевима Црне Горе (релативно богатије подручје, већа могућност школовања и запошљавања у Србији и Метохији, већи број избјеглих цивилних и војних службеника итд.), а с друге стране зато што су они били изложени дужем и оштријем утицају и притиску четничког покрета. Зато су тамо већ крајем новембра и почетком децембра 1943. године одржане двије конференције интелектуалаца, које су око себе окупиле неколико стотина људи: прва за срез андријевички, а друга за срез берански. На овој посљедњој конференцији донесена је резолуција са око 150 потписа, којом се осуђује рад емигрантске владе и кругова око двора и позивају сви школовани људи да се сврстају у редове народноослободилачке борбе. Колики је значај у оно вријеме придаван овој конференцији види се већ по томе што су на конференцији у Беранама била изаслана три члана Извршног одбора (Божо Љумовић, Радован Лалић и Нико Павић).

Да, у вези са овим политичко-пропагандним радом, подсјетим и на једну недовољно познату чињеницу: већ почетком 1944. године Извршни одбор односно његов Пропагандни одсјек неко вријеме издавао је и свој недјељни (у ствари петнаестодневни) лист, под називом „Преглед“ Било је то, истина, технички веома примитивно гласило, куцано на четири странице обичног табака и умножавано на гештетнеру у неколико десетина примјерака. Колико се сјећам, штампано је само неколико бројева, у којима је, поред једног или два краћа начелна чланка, даван преглед ва-

жнијих недјељних догађаја, а посебна рубрика односила се на рад народноослободилачких одбора, биљежила њихове успјехе и проблеме, недостатке и позитивне резултате. Овај лист „Преглед“ у ствари је, дакле, био претеча технички далеко боље опремљене и шире познате, али касније покренуте „Ријечи слободе“.

V

Из области несумњиво најважнијег и најтежег од проблема којима се бавио Извршни одбор ЗАВНО, организовања исхране војних јединица, овдје ћу се задржати само на два-три питања.

У периоду о коме је овдје ријеч на црногорској територији налазиле су се прилично знатне војне снаге, у првом реду јединице Другог ударног корпуса, али и ударни батаљони ван тих јединица, затим посадне чете код команди мјеста, партизанске страже и сл. Организовати исхрану ове тако бројне војске, поред мноштва домаће сиротиње и избјеглица, поред такође бројних италијанских, тзв. „суборачких јединица“, а имајући у виду чињеницу да је житороднија црногорска поља још увијек држао окупатор — заиста није био нимало једноставан проблем. Познато је да су тај проблем успјешно рјешавали народноослободилачки одбори, војнопозадински органи и војнооперативне интендантуре, углавном путем реквизиције и добровољних прилога, па се на томе, наравно, није потребно задржавати. Ја сам овдје хтио да истакнем оно што је мање познато, наиме чињеницу да је током читавог овог периода (децембар 1943 — јули 1944. године) вршено и извјесно централно (тј. за читаво ослобођено црногорско подручје, односно све јединице на њему) планирање потреба у основним животним намирницама за по један мјесец унапријед. С једне стране је Извршни одбор ЗАВНО, преко редовних извјештаја средских народноослободилачких одбора, имао врло приближно тачан увид у материјалне могућности појединих крајева у односу на месо, жито, кромпир, пасуљ, а с друге стране је штаб Другог корпуса, под чијом су се командом тада налазиле све јединице на нашој територији, имао преглед њихових минималних портеба за наредни период. На савјетовањима, која су редовно одржавана, уз учешће команданта и комесара корпуса (Пеко Дапчевић и Митар Бакић), с једне, и двојице чланова Извршног одбора (Божо Љумовић и аутор ових редова), с друге стране, сваког мјесеца је било могуће установити врло приближне количине наведених основних намирница, које су онда распоређиване на поједине среске народноослободилачке одборе, а ови би их, примјењујући блажу или оштрију реквизициону скалу, преко општинских одбора, разрезивали и прикупљали као реквизицију.

Неки примјери ових натуралних мјесечних предрачуна народноослободилачких одбора већ су публиковани, било у „Ријечи

слободе“, из самог оног периода било касније на другим мјестима.² Међутим, архиве Историјског института и неколико локалних архива односно музеја располажу са још доста неискоришћених података из ове области, података који, и поред свих уништавања, пружају за истраживача драгоцјен материјал.

Друго питање из ове области чији бих значај хтио да истакнем јесте питање реквизиције, њеног карактера и организације. Пошто сам проучавао ово питање на ширем простору Југославије, мислим да с пуним разлогом могу тврдити да је оно управо на подручју Црне Горе, можда у првом реду зато што је питање исхране војних јединица овдје било понајтеже, било и најозбиљније схваћено и највише значаја добило и најдетаљније регулисано. Као што је познато, већ је Острошка скупштина препоручила извјесну реквизициону скалу; затим су, истовремено и касније, неки народнослободилачки одбори (на примјер, народнослободилачки одбор Жупе пивксе) самоиницијативно прописивали своје одредбе и доносили стопе реквизиције; потом су већ у општим Упутствима Извршног одбора такође предвиђена извјесна веома значајна правила о реквизицији и чак дата њена дефиниција („то је такође куповина, само што се не исплаћује одмах у готову“).³ Међутим, питање реквизиције детаљно је регулисано и своју завршну форму на црногорском подручју добило тек у Упутствима за рад привредно-финансијских одсјека, од 11. априла 1944. године.⁴ Тамо се истиче читав низ њених принципа: правичност, равнојерност, плановитост, обавезност уредних реквизиционих признаница итд. Била је, затим, прописана детаљна процедура за утврђивање реквизиционе основице и у том циљу извршена, иако натурална, валоризација свих реквизицији подложних добара. Реквизиција је већ тада била схваћена као искључиво прогресивна дажбина, тј. таква код које са порастом основице расту и стопе. Зависно, међутим, од потреба, било је предвиђено пет прогресивних скала, почев од најблаже (6—26%) до најоштрије (10—30%). Која ће од ових скала бити примијењена зависило је од одлуке средског народнослободилачког одбора, која је важила за све општине на његовом подручју. Упутство је садржавало и низ других важних одредаба, које су у својој укупности чиниле да је ово питање било регулисано и комплетно и за ондашње прилике најадекватнији и најпрактичнији начин.

Од питања из ове, привредно-финансијске, области подсјетићу укратко још само на монетарно питање. Познато је, наиме, да је на црногорској територији у периоду 1943/44. циркулисало више разних врста новца (италијанска лира, југословенски, жигосани и нежигосани, динари, предратни сребрни динари, а у извјесним крајевима и куне, албански лекови односно Недићеви ди-

² Види, на примјер, Војноисторијски гласник, бр. 2/67, стр. 319.

³ Зоран Лакић, „ЗАВНО Црне Горе и Боке“, стр. 116.

⁴ Ibidem, стр. 196—199.

нари). Међусобни курсеви ових валута варирали су према времену и подручју у врло високом степену. Но, што се тиче ослобођене територије, може се рећи да никакви новчани знаци нијесу имали неког већег значаја и да се привредни живот претежно одвијао у натуралној форми. Ипак је Миљанић сматрао да би, истина више ради политичке афирмације него на бази неких економских услова или потреба, Извршни одбор требало да изда властити новац, перпер, који би, по његовој замисли, постепено губио своју вриједност (тзв. *monnaie tondate*) и не би био у супротности са каснијим јединственим југословенским новцем. Он је и на овом, као и на другим питањима, веома инсистирао, па га је постављао и пред сам Национални комитет. Иако су блиска перспектива завршетка рата и, нарочито, одсуство одговарајућег привредног потенцијала и робног промета, овај предлог у оно вријеме чинили неприхватљивим, треба ипак указати на чињеницу да је словеначка Народноослободилацка фронтова још раније била прибјегла емитовању својих лирских бонова, који су касније замијењени за нови југословенски динар. Принципијелно, дакле, ни овај приједног дра Миљанића није био посве нереалан.

VI

Задржаћу се сада са неколико ријечи на питању нормативног дјелатности и улоге Извршног одбора у организацији народноослободилачких одбора на свом подручју. Колики је значај Извршни одбор придавао овом питању види се из тога што је већ на својој првој сједници, одржаној 17. новембра, дакле само два дана након свог избора, ставио у задатак посебној групи својих чланова (др Радован Лалић, Михаило Грбић и писац овог осврта) да изради једна упутства за рад народноослободилачких одбора, почев од сеоских до среских. Група је радила недељу дана, узевши као базу тзв. Фочанске прописе, али више се служећи до-тадашњим искуствима из рада народноослободилачких одбора у Црној Гори, у првом реду на подручју среза шавничког, који је најдуже био слободан и гдје су, у вези с тим, одбори имали многоструку дјелатност и веома богату праксу, па су понајвећма управно на бази те праксе и рађени и сами Фочански прописи. Готов нацрт Упутстава показали смо најприје Блажу Јовановићу, који се са њима потпуно сагласио и по чијој је сугестији додат један повећи политички увод. Тако су Упутства изишла већ на сљедећу (другу) сједницу Извршног одбора, ону од 24. новембра, и на њој су усвојена тако рећи без измјена. У архиви Извршног одбора она су заведена под бројем 1. и носе датум 26. новембар 1943. године.

Ова основна Упутства састоје се из поменутог политичког увода, под насловом „Свим народноослободилачким одборима Цр-

не Горе и Боке“, и главне материје, под насловом „Упутства за организацију и рад народноослободилачких одбора“, која опет садржи два дијела, и то: „I. Избор и организација“ и „II. Задачи“. Иако су ови задаци већ у основним упутствима били изложени по секторима (одсјецима), ипак је пракса захтијевала да се они регулишу још детаљније, па су касније поједини чланови Извршног одбора, у својству руководиоца одговарајућих ресора, сваки за свој одсјек, издали подробна упутства за рад народноослободилачких одбора на пословима из дотичног ресора. Ове допунске разраде и конкретизације такође садрже веома важну материју из свих сектора рада одбора и са основним упутствима чине нераздвојну и комплетну цјелину.⁵ Као таква, она су све до краја рата, па и извјесно вријеме послје, служила као обавезни прописи по којима се одвијала организација и дјеловање народноослободилачких одбора у Црној Гори.

Несумњиво је да су не само организациони и функционални принципи на којима је почивала изградња народне власти у Црној Гори у току ослободилачког рата већ и појединости које су биле регулисане наведеним нормативним актима веома интимно одговарале захтјевима задатка, мјеста и времена, а не мање је несумњиво да су и ти принципи и њихова конкретизација, оличени у Упутствима о којима је ријеч, били развијени као на маком другом подручју Југославије тога времена.

VII

У осмомјесечном периоду на који се односи ово излагање одржана су три засједања ЗАВНО, сва три у Колашину. Ако се не узме у обзир сама скупштина делегата, на којој је изабрано ЗАВНО, његов Извршни одбор и вијећници АВНОЈ-а (која се понекад такође, али погрешно, укључује у прво засједање ЗАВНО-а), онда је прво засједање било само оно које је одржано непосредно по избору, тј. 16. новембра по подне, боље рећи до поноћи. Поред нереализованих „Евентуалија“, ово засједање имало је само једну тачку дневног реда: Задачи вијећника. Та тачка је у ствари била потпуно испуњена веома живим, присним, конкретним и убједљивим излагањем Ивана Милутиновића о томе какви све задаци стоје пред новоизабраним вијећницима и како ће они најуспјешније одговорити својој новој дужности. Веома дуго говорио је Јован Ђетковић, и то, с једне стране, о владајућем режиму прије и послје шестојануарске диктатуре и о врховима грађанских политичких странака у предратној Југославији, а с друге стране о прогањању Комунистичке партије и њеној одлу-

⁵ Упутства су у цјелини публикована у наведеној збирци докумената ЗАВНО-а, и то основна упутства на страни 109—121, а упутства за рад по појединим одсјецима на стр. 179—225.

чујућој улози у народноослободилачкој борби. Његово излагање било је занимљиво нарочито по томе што је Јован, као што је познато, и сам био у русоводству једне од бивших грађанских странака, Земљорадничке странке. Занимљива, па помало и изненађујућа, била је и ријеч Ника Миљанића, којом се захвалио на избору и у којој је говорио скоро искључиво о Београдском универзитету, поштенем дијелу његовог колегијума и црногорској народној омладини на њему.

Друго засједање одржано је три мјесеца касније, тј. 15. фебруара 1944, а било је сазвано поводом одлука донесених на Другом засједању АВНОЈ-а. Осим тога, на њему је ЗАВНО-у требало поднијети извјештај о тромјесечном раду Извршног одбора и перспективама даљег рада, па су, саобразно томе, и одржана два реферата: политички и организациони. Најзад, на овом засједању извршено је попуњавање два вијећничка мјеста за срез херцеговски и једног за срез которски, која су била остала непопуњена.

Одлуку о трећем засједању донио је Извршни одбор на својој последњој, тј. седамнаестој сједници, поводом претварања ЗАВНО-а у Црногорску антифашистичку скупштину народног ослобођења и рјешавања других питања у вези с тиме.⁶ Ово засједање имало је свечани и радни дио. Први је протекао у знаку тринаестојулске прославе, а на другом је обављен читав низ послова. И овог пута поднесена су два реферата (политички и организациони); донесена је одлука о претварању ЗАВНО-а Црне Горе и Боке у Црногорску антифашистичку скупштину народног ослобођења (ЦАСНО) и извршен избор њеног Предсједништва и референата за поједине гране управе; извршено је попуњавање шест вијећничких мјеста, упражњених смрћу дотадашњих вијећника, примљено 16 нових вијећника, а осим тога одлучено да и сви вијећници АВНОЈ-а из Црне Горе истовремено буду и вијећници ЗАВНО-а односно ЦАСНО-а. Најзад, посебном одлуком Скупштине изражена је њена пуна сагласност са радом Извршног одбора ЗАВНО од његовог избора до тог дана (15. јула), кад је Извршни одбор и престао да постоји.

⁶ На сједници, која је одржавана на ливади изнад самог тадашњег сједишта Извршног одбора, код Морачког манастира, а којој је присуствовао и Блажо Јовановић, поред осталог смо се дуго задржали на питању новог назива ЗАВНО-а. Тражило се да се умјесто ријечи „Вијеће“ употребе домаћи израз „Скупштина“, да се изостави посебно помињање Боке и да ознаке „антифашистички“ и „народноослободилачки“ остану. Осим тога, било је пожељно да се нови назив може изговарати и као скраћеница. Није било нимало лако наћи назив који би испуњавао све те захтјеве а при том не би био сувише дуг. Замјењујући именичну озраку (Црне Горе и Боке) придјевском (црногорски), предложио сам назив „Црногорска антифашистичка скупштина народног ослобођења“, који је послје краћег размисљања и дискусије и усвојен.